

Катерина Юровських
(Київ)

УДК 811.111'42

МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ НЕПОРОЗУМІННЯ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У пропонованій статті розглядається поняття мовної особистості та її структурні рівні (вербально-семантичний, когнітивний та прагматичний), що проєктуються на висловлення. Надано загальну характеристику рівням висловлення та визначено базовий понятійно-категоріальний апарат на кожному з них. Представлено структуру ментальної репрезентації дискурсу, запропоновану Н. М. Печко, яка інкорпорує різні підходи для комплексного уявлення про породження та сприйняття висловлення. На основі цієї репрезентації виокремлено рівні, на яких може відбутися непорозуміння. Проаналізовано приклади для унаочнення механізму виникнення непорозуміння у діалогічному дискурсі.

Ключові слова: мовна особистість, вербально-семантичний рівень, когнітивний рівень, прагматичний рівень, пресупозиція, концепт, фрейм, скрипт, сценарій, ментальна репрезентація, когнітивний дисонанс.

Постановка проблеми. Комунікативну ситуацію «непорозуміння» почали активно вивчати у 1980-х роках. Науковці першого покоління (Е. Вайганд, Дж. Остін, М. Даскал, Е. Щеглофф, К. Баззанелла) розглядали дане явище з позицій комунікативної прагматики та конwersаційного аналізу. Через певний період часу тематика вичерпалась, тим самим призвівши до «застою» у дослідженні непорозуміння. Але вже в останнє десятиліття можна спостерігати тенденцію до розширення кола галузей, що ініціюють вивчення комунікативного непорозуміння, тобто змінюється фокус дослідження. Така ситуація спровокована міждисциплінарністю, що панує у сучасних лінгвістичних розвідках. Комунікативне непорозуміння знаходиться на перетині таких наукових напрямків, як прагмалінгвістика, когнітологія, когнітивна соціологія, соціолінгвістика, психолінгвістика та інших. Оскільки межі дослідження даного феномену розширились, механізм виникнення непорозуміння та категоріальний апарат вимагають перегляду для більш комплексного та всеосяжного аналізу явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент вивчення комунікативної ситуації «непорозуміння» характеризується двома тенденціями: з одного боку – до звуження об'єкту дослідження, з іншого – до розширення. У зв'язку із антропологічним поворотом у лінгвістичних студіях комунікативні явища почали розглядати у когнітивному ключі. На перший план досліджень виходять інтеріорізовані процеси, що лежать за цими явищами. Ця тенденція стосується і непорозуміння. Хоча з іншої сторони, цей феномен переноситься у міжкультурну комунікацію, де досліджують його передумови з огляду на різну культурну приналежність мовців.

Мета даної статті – акумулювати всі найсуттєвіші попередні здобутки у дослідженні непорозуміння, залучаючи інтердисциплінарний підхід, надати визначення базовому категоріальному апарату та представити механізм виникнення непорозуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, одним з основних об'єктів вивчення у комунікації є мовець, тобто активний учасник, що конструє смисли, які хоче транслювати співрозмовникові. Він і буде виступати точкою відліку. Кожному комунікантові притаманна так звана «мовна особистість». Цей термін був введений у науковий вжиток Ю. М. Карауловим, який розуміє під мовною особистістю сукупність здатностей та характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), які різняться ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою направленістю [2, с. 48].

Ю. М. Караулов визначив три рівні, на яких репрезентується мовна особистість комуніканта: вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний. Вербально-семантичний рівень мовної особистості виражається у використанні лексики, граматичних структур, тобто залежить від володіння певною мовою. Когнітивний рівень репрезентується у систематизованій

«картині світу» мовної особистості, що інкорпорується у тезаурусі. Прагматичний рівень відображає «прагматикон», що охоплює мотиви, інтенції, установки та цілі, які передаються імпліцитно або експліцитно мовною особистістю в конкретних мовленнєвих актах [2, с. 48 – 57]. Всі ці рівні проектується на комунікацію та можуть бути виділені як у слові, так і в репліці та діалогічній єдності.

У висловленні ми також виділяємо три рівні: вербально-семантичний, що є власне текстом та еспікується в дискурсі; когнітивний, який є латентним; прагматичний, що, як правило, проявляється імпліцитно, але інколи може бути і експліцитним. Звичайно, такий розподіл є дещо приблизним та схематичним, адже в мовленні всі ці рівні дуже тісно між собою взаємопов'язані, та їхнє розмежування часом буває неможливим.

Вербально-семантичний рівень представляється а) пресупозицією – смисловий компонент, істинність якого необхідна для того, щоб висловлення не сприймалось як семантично аномальне та недоречне в даному контексті [6, с. 41]; б) власне текстурою дискурсу – той вербальний матеріал, який використовує мовець для передачі певного повідомлення та від якого відштовхується інтерпретатор для переходу до більш глибоких смислів.

На основі аналізу праць зарубіжних дослідників В. З. Дем'янков виділив 3 типи пресупозиції: 1) логічну (за [R.D.Wilson 1972] це відношення між двома реченнями – поданим та тим, що послугувало передумовою, які виникають в силу їхньої логічної співвіднесеності та співпадають з відношенням імплікації, коли головний предикат речення є фактивним [1, с. 131]; 2) прагматичну (що за [E.L.Keenan 1971] представляє ті умови чи контексти, що мають бути наявні для того, щоб речення було зрозуміле у його «умисному» значенні (тобто щоб замисел мовця при передачі задуманого значення здійснився) [1, с. 132]; 3) семантичну (що за [R.Stalnaker 1973] характеризує відношення між реченням і пропозицією, що ним виражається) [1, с. 132].

Отже, семантична пресупозиція корелює із вербально-семантичним рівнем висловлення, на якому втілюється семантичний зміст, що забезпечує наявність смислу в твердженні; а прагматична – з прагматичним рівнем, що вмщує іллокутивні цілі, інтенції, що передають ставлення комуніканта.

На когнітивному рівні пресупозиції відповідають універсальні, загальнолюдські знання, уявлення про світ, фрейми, концепти.

Розглянемо когнітивний аспект висловлення детальніше, який надасть змогу дослідити інтеріоризовані процеси, що протікають перед вербалізацією повідомлення. Із позицій когнітології основою вивчення дискурсу виступають концепти, сценарії, скрипти, фрейми, ментальні репрезентації.

На ментальному рівні знання представляються у вигляді усвідомлених одиниць – концептів. Російський мовознавець В. В. Колесов зазначає, що концепт – це «вихідна точка семантичного наповнення слова і кінцева межа розвитку» [3, с. 39]. У контексті комунікативної ситуації «непорозуміння» концепт також являється як точкою відліку (тобто мається на увазі значення, що вкладається у висловлення), так і кінцевим результатом (правильна інтерпретація реципієнтом у випадку розуміння висловлення).

На даному етапі існує безліч трактувань концепту у руслі психолінгвістики, лінгвокогнітології, лінгвокультурології. Він постулюється як оперативна змістовна одиниця пам'яті і, ширше, концептуальної картини світу, відображеної у психіці людини; одиниця ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відбиває знання та досвід людини у вигляді «квантів» знання [5, с. 90]. В. В. Красних кваліфікує дане поняття як глибокий смисл, згорнута смислова структура тексту [4, с. 60]. О. А. Селіванова визначає концепт як дискретну одиницю колективної свідомості, що структурує предмети й явища дійсного чи уявного світу, зберігається в національній пам'яті носіїв мови (як етносу, так і окремого представника) у вигляді вербального субстрату [9, с. 57].

На скільки б не різнились визначення, можна виокремити спільні, суттєві ознаки: концепт – це згорнутий структурований смисл, який інкорпорує в собі колективне знання, пропущене через призму індивідуальної свідомості, досвіду. Він вербалізується мовними засобами.

Вищою структурою когнітивної організації знання, що часто визначається як система концептів, є фрейм. Термін був вперше вжитий у програмуванні (теорії штучного інтелекту) М. Мінським, який постулював фрейм як структуру для представлення знань про стереотипні ситуації чи класи ситуацій [14]. Теорія фреймів була покладена в основу фреймової семантики Ч. Філлмора. Для дослідника фрейм виступає когнітивною структурою схематизації досвіду [10, с. 24 – 25]. Надалі визначення терміну розширюється: фрейм – когнітивна структура, значення якої передбачено (асоційовано з) концептом, представленим тим чи іншим словом [13, с. 75].

Отже, фреймом – жорстка структура, модель знання для обробки типічних ситуацій. Фрейм завжди обумовлений певним суспільством, культурою. Він статичний та виникає на основі ситуації, що повторюється.

Типами фреймів виступають скрипти та сценарії, що за своєю суттю є динамічними. В концепції Р. Шенка та Р. Абельсона скрипт – вид фрейму, один із типів структур свідомості, що задіяна в обробці мови на основі стереотипної послідовності подій. Скрипт – це певна поведінка за шаблоном, знання як діяти у стереотипних ситуаціях [15, с. 44].

Сценарій у баченні Є. С. Кубрякової є різновидом структури усвідомлення (репрезентації). В результаті інтерпретації тексту утворюються тематичні структури (сценарії), що дістаємо із пам'яті на основі стандартних стереотипних значень, що приписують термінальним елементам [5, с. 181]. О. О. Селіванова кваліфікує сценарій як когнітивну структуру відображення неавтоматичної життєвої ситуації в дискурсі [9, с. 77]. Сценарій – концептуальна структура, що функціонує на основі знань про типічну ситуацію або поведінку в ній. Узагальнюючи визначення скриптів і сценаріїв, можна сказати, що скрипт виступає конвенціоналізованим знанням, притаманний багатьом людям, тоді як сценарій базується на власному досвіді та досвіді інших людей, є більш персоналізованим.

Всі вищезазначені когнітивні структури знаходять своє вираження у ментальних репрезентаціях. Термін «ментальна репрезентація» був запозичений із психології та визначається як актуальний розумовий образ тієї чи іншої конкретної події (тобто суб'єктивна форма «бачення» того, що відбувається). Іншими словами, ментальні репрезентації являються оперативною формою ментального досвіду, вони змінюються у міру зміни ситуації та інтелектуальних зусиль суб'єкта, будучи спеціалізованою та деталізованою розумовою картиною події [11, с. 152].

Структура ментальної репрезентації дискурсу була запропонована українською дослідницею Н. М. Печко, якою ми і будемо послуговуватись у нашому дослідженні. Варто зазначити, що у теорії Н. М. Печко ментальна репрезентація охоплює не лише когнітивний рівень, але й семантичний та прагматичний для цілісного і повного відображення процесів, що відбуваються під час створення та інтерпретації дискурсу.

Вивчивши непорозуміння як інтерпретативне явище, Н. М. Печко поклала в основу ментальної репрезентації концепт висловлення. Концепт, що існує у свідомості автора, ніби віддзеркалюються у свідомості реципієнта за умов взаєморозуміння [8, с. 91].

За Н. М. Печко кожен концепт має два компоненти: семантичний та прагматичний [8, с. 92]. Основною складовою семантичного компоненту виступає пропозиційний зміст висловлення, тобто це фактично те, що залишається, якщо із семантики речення вилучити іллокутивну функцію (прагматичне значення / зміст) [7, с. 232]. Він також інкорпорує експліцитну та імпліцитну інформацію у висловленні. Надалі пропозиційний зміст співвідноситься із референційним змістом, що відсилає до зовнішнього контексту (певних об'єктів, відомих обом комунікантам, спільного знання).

Прагматичний компонент містить комунікативну мету висловлення, що так само може бути як експліцитною, так і імпліцитною. Це є «екстралінгвальною надбудовою над семантикою висловлення» [8, с. 93].

Вищезгадані компоненти виступають компонентами I порядку, що безпосередньо задіяні в інтерпретативній діяльності. Існують також компоненти II порядку, які мають величезний вплив на перебіг процесу розуміння певного висловлення, такими є індивідуальний когнітивний простір, пресупозиція та емоційна база [8, с. 93]. По суті, ці параметри співвідносяться із різними контекстами, які визначають прочитання ситуації.

За Н. М. Печко індивідуальний когнітивний простір (ІКП) – своєрідне відображення тезауруса учасника комунікації, його картини світу, набір уявлень та сукупність знань (лінгвістичних, енциклопедичних). В ІКП вона виокремлює колективний когнітивний простір, детермінований приналежністю до певного соціуму, та когнітивну базу, що є типовою для певної культури чи національності. Пресупозиція – спільний фонд знань, в якому реалізуються когнітивні простори та когнітивна база. Емоційна база впливає значною мірою на сприйняття інформації, адже під впливом афективних переживань картина світу викривляється [8, с. 94].

В основі побудови структури ментальної репрезентації лежить ідеальний перебіг комунікації, тобто взаєморозуміння між комунікантами. Концепт інтерпретується у свідомості, мозку реципієнта з таким самим значенням та ілюкутивним навантаженням, з яким він був сконструйований продуцентом. Тобто семантичний та прагматичний компоненти були вірно розтлумачені, спираючись на індивідуальний когнітивний простір, що є спільним для обох комунікантів в конкретній ситуації мовлення. Але такий розвиток подій далеко не завжди притаманний дискурсу. Певні порушення або відхилення можуть відбуватися на будь-якому з етапів, тим самим провокуючи виникнення непорозуміння. Непорозуміння є, по суті, проміжним етапом, на якому розуміння може бути врятоване за допомогою репаратур або ж призвести до комунікативного провалу, невдачі.

Беручи ментальну репрезентацію процесу розуміння, розроблену Н. М. Печко, за основу, ми можемо виділити рівні, на яких є вірогідність виникнення непорозуміння зі сторони адресата, та його основні причини. Вони будуть наступними: 1) на семантичному рівні – неможливість / неправильність розуміння семантичного компоненту; 2) на прагматичному рівні – неможливість / неправильність розуміння прагматичного компоненту; 3) на когнітивному рівні – незбіг когнітивної бази, або когнітивний дисонанс. Термін «когнітивний дисонанс» був запозичений із психології. Л. Фестінгер вжив його вперше на позначення суперечності між двома або більше когніціями, стану дискомфорту через розходження між очікуваннями та реальністю [12, с. 16 – 18]. Когнітивний дисонанс виникає через незбіг у концептуальних системах комунікантів та знаходить своє вербальне вираження у дискурсі.

Розглянемо актуалізацію ментальної репрезентації у реципієнта при виникненні комунікативного непорозуміння на прикладі фрагментів діалогічного дискурсу із американського телесеріалу «Теорія великого вибуху».

Основні причини виникнення непорозуміння залежно від рівня виникнення:

1) неможливість / неправильність розуміння семантичного компоненту:

Raj: I still want it on my balcony. I say we move it on a bi-monthly basis.

Sheldon: Hold on. Bi-monthly is an ambiguous term, do you mean move it every other month, or twice a month?

Raj: Twice a month.

Sheldon: Then no (The Big Bang Theory, Season 1, Episode 14).

У наведеному прикладі непорозуміння виникає через семантичне наповнення слова «bi-monthly», яке містить в собі лексичну неоднозначність. Багатозначність цього слова утруднює розуміння між комунікантами, адже концепт, вкладений мовцем, не віддзеркалюється у свідомості інтерпретатора з потрібним значенням, а потребує подальшого тлумачення. За допомогою репаратури (уточнення вкладаєного лексичного значення адресантом) взаєморозуміння відновлюється.

2) неможливість / неправильність розуміння прагматичного компоненту:

Penny: Uh, so Christie, what are your plans?

Christie: Oh, well, Howard said he'd take me shopping in Beverley Hills.

Penny: Yeah, no, I meant plans to find some place to live. Other than with me, not that I don't love having you, but it's... a little crowded (The Big Bang Theory, Season 1, Episode 7).

У цьому уривку «плани» («plans») виступають ключовим концептом, що невірно інтерпретується реципієнтом. Пропозиція залишається однаковою, але вкладається різний прагматичний зміст. Беручи до уваги ситуативний контекст, ми розуміємо, що, вдаючись до непрямого комунікативного акту («What are your plans?»), Пенні мала хотіла зробити натяк на те, що її сестрі Крісті час шукати інше місце для життя, але та не змогла правильно витлумачити

iллокутивну цiль висловлення. Тому Пеннi потрiбно було вдатися до прямого мовленнєвого акту для роз'яснення своєї позицiї.

3) незбiг когнiтивної бази:

Missy: Any news you want me to pass along to Mom?

Sheldon: Well, she might be interested to know that I have refocused my research from bosonic string theory to heteronic string theory.

Missy: Yeah, I'll just tell her you said hey (The Big Bang Theory, Season 1, Episode 15).

В цьому прикладi непорозумiння виникає через рiзницю в iндивiдуальних когнiтивних просторах мовцiв. Шелдон, будучи науковцем, теоретичним фiзиком, не зважає на той факт, що його сестра Мiссi не належить до цього соцiального прошарку та не володiє знанням у названiй галузi. Тому концепт, пов'язаний iз змiною фокусу дослiдження, не може бути вiдтворений у свiдомостi Мiссi, адже вiн вiдсутнiй у її когнiтивнiй базi та картинi свiту.

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Рiвнi мовної особистостi (вербально-семантичний, когнiтивний i прагматичний) проектується на висловлення, де вони i актуалiзуються. Розглядаючи ментальну сторону продукування та iнтерпретацiї висловлення, потрiбно застосовувати ментальну репрезентацiю. Спираючись на структуру ментальної репрезентацiї дискурсу, розроблену Н. М. Печко, ми виокремили рiвнi та основнi групи причин виникнення непорозумiння. Вони є наступними: 1) на семантичному рiвнi – неможливість / неправильнiсть розумiння семантичного компоненту; 2) на прагматичному рiвнi – неможливість / неправильнiсть розумiння прагматичного компоненту; 3) на когнiтивному рiвнi – незбiг когнiтивної бази, когнiтивний дисонанс. Надалi можливе детальне вивчення причин непорозумiння залежно вiд рiвня, на якому воно вiдбувається.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демьянков В. З. Логические аспекты семантического исследования предложения / В. З. Демьянков // Проблемы лингвистической семантики: Реферативный сборник. – М.: ИНИОН АН СССР, 1981. – С. 115 – 132.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – Изд. 7-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – С. 48 – 57.
3. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В. В. Колесов // Вестник СПбГУ. Сер. 2. – 1992. – Вып. 3, №16. – С. 30 – 40.
4. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) / В. В. Красных // Вестник Московского ун-та. Сер. 9: Филология. – 1998. - № 1. – С. 53 – 70.
5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
6. Матвеева Г. Г. Основы прагмалингвистики / Г. Г. Матвеева, А. В. Ленец, Е. И. Петрова. – М.: ФЛИНТА; Наука, 2013. – 232 с.
7. Падучева Е. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива. 2-е изд., испр. и доп. / Елена Викторовна Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2011. – 480 с.
8. Печко Н. М. Лiнгвокогнiтивнi та дискурснi аспекти непорозумiння як типу iнтерпретацiї (на матерiалi англiйського дiалогiчного мовлення): дис. ... канд. фiлол. наук: спец. 10.02.04 «Германськi мови» / Нiна Миколаiвна Печко. – Л., 2011. – 246 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: [монография] / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
10. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 24 – 25.
11. Холодная М. А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / Марина Александровна Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
12. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance / Leon Festinger. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1957. – 291 p.
13. Fillmore Ch. J., Atkins B. T. Toward a frame-based lexicon: The semantics of RISK and its neighbours / Ch. J. Fillmore, B. T. Atkins // Frames, Fields, and Contrasts / [ed. by A. Lehrer, E. Kittay]. – Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Assoc., 1992. – P. 75.
14. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / Marvin Lee Minsky. – MA: MIT A. I. Laboratory Memo 306, 1974. – Режим доступа: <http://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/fra-mes.html>
15. Schank R. C. Scripts, Plans, Goals, and Understanding: an Inquiry into Human Knowledge Structures / Roger C. Schank, Robert P. Abelson. – Hillsdale (NJ): Erlbaum, 1977. – 248 p.

Юровских Е. Механизмы возникновения недоразумения в современном англоязычном диалогическом дискурсе.

В предложенной статье рассматривается понятие языковой личности и ее структурные уровни (вербально-семантический, когнитивный и прагматический), которые проектируются на высказывание. Предоставлено общую характеристику уровням высказывания, а также определено базовый понятийно-категориальный аппарат на каждом из них. Приведена структура ментальной репрезентации дискурса, предложенная Н. М. Печко, которая инкорпорировала разные подходы для комплексного представления о порождении и восприятии высказывания. На основе этой репрезентации выделены уровни, на которых может произойти недоразумение. Проанализовано примеры для наглядности механизма происхождения недоразумения в диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: языковая личность, вербально-семантический уровень, когнитивный уровень, прагматический уровень, пресуппозиция, концепт, фрейм, скрипт, сценарий, ментальная репрезентация, когнитивный диссонанс.

Yurovskykh K. Mechanisms of Appearance of Misunderstanding in Modern English Conversational Discourse.

This article considers the notion of linguistic personality and its structural levels (semantic, cognitive and pragmatic), which project onto the utterance. The general characteristic of the utterance levels is provided as well as the conceptual and terminological apparatus on each of them. The mental representation of discourse is given which was suggested by N. M. Pechko, who implemented different approaches for the integrated presentation of the utterance generation and perception. The levels on which misunderstanding may occur were distinguished on the basis of this representation. Some examples are analysed with the aim of presenting the mechanism of the misunderstanding appearance.

Key words: linguistic personality, semantic level, cognitive level, pragmatic level, presupposition, concept, frame, script, scene, mental representation, cognitive dissonance.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
професором кафедри германської та фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету
Л.М. Волковою